

НАРУСИ, ЕПФОДИ

Надія Верещагіна

СВЯТИЙ КЛИМЕНТ — ПОКРОВИТЕЛЬ КИЄВА

Київ завжди належав до числа тих стародавніх сакральних міст, з якими доля незбагненно й таємниче пов'язувала численні імена геніїв та мислителів, святих Отців Церкви та володарів світу цього, вчених і поетів. Їх життя та діяння давно відійшли в минуле, але Київська земля зберігає спогад, а відгомін історії доносить пам'ять про них до наших днів.

Протягом сторіч Київ був великим центром богомілья, "Єрусалимом землі Руської". Благословенні київські гори, святі мощі, чудотворні ікони та численні священні реліквії Києва приваблювали сюди юрми прочан. Святині київські були відомі в найвіддаленіших куточках, і щороку майже 200 тисяч богомольців стікалися до богоспасенного міста на схилах Дніпра.

Однією з найдавніших святинь Києва були мощі святого Климента — четвертого Папи Римського.

Климент I Римський (бл. 30—97 рр.), один із перших Римських єпископів (з 88 р.), включений до офіційно визнаного Католицькою Церквою списку Пап. Відомо, що йому належить одна з ранніх писемних пам'яток християнського вчення — "Перше послання до коринтян", що особливо шанувалося християнами й читалося в церквах поряд з апостольськими посланнями.

За плідну місіонерську діяльність на посту римської громади Климента було заслано імператором-язичником Траяном до Херсонеса Таврійського — звичайного, як на той час, місця заслання християн. Незважаючи на каторжну працю в римських каменярнях Херсонеса, Климент продовжує християнську проповідь. І, як повідомляє Житіє свято-

го, за це його було піддано мученицькій смерті: вивезено в море, прив'язано до якоря і втоплено. Згодом тіло мученика було знайдене на березі, поховане християнами в мармуровій гробниці й стало предметом поклоніння численних християн, що збиралися до гроба св. Климента в день його пам'яті (смерті) — 25 листопада (ст. ст.). Як одного з перших святителів і мучеників Церква приєднала Климента до лику святих.

Культ його набув поширення на Заході, в т. ч. серед західних слов'ян, які з давніх-давен зводили храми на честь св. Климента. Але особливо популярним став святий у зв'язку з починаннями великого слов'янського просвітителя Кирила (Костянтина) (бл. 226—269 рр.).

Справа в тому, що протягом проминулих семи сторіч Херсонес зазнав багатьох злигоднів; храм, в якому містилася гробниця святого, було підмито морем, а святі мощі загублено. Під час перебування в Корсуні (Херсонесі) у 861 р. Костянтин спробував розшукати останки Климента і виявив їх на одному з островів. Частина віднайдених мошей Кирило залишив у Корсуні, а частину забрав із собою. Через кілька років він переніс їх до Риму й подарував Папі Адріану II. При в'їзді до столиці Костянтина зустрічала урочиста процесія на чолі з самим Папою. Мощі було вміщено в церкві св. Климента, розписи якої відбили причетність Кирила та Мефодія до поширення культу цього Папи. Тоді ж Кирило-Костянтин написав два літературних твори, пов'язаних з цими подіями: "Знайдення мошей святого Климента" і віршований гімн на його честь. Тут же в Римі 869 року Кирило помер і за розпо-

рядженням Папи був похований у церкві св. Климента.

Великого значення культ св. Климента набув у рамках кирило-мефодіївської традиції, характерної для культури західних слов'ян та Київської Русі епохи князя Володимира. У слов'ян виникають Житіє Климента, Слово про віднайдення його мошей, перекази про нього. Відомо з літопису, що після походу на Корсунь у 988 році князь Володимир привіз до Києва “на благословення собі” моші св. Климента і його учня Фіва.

Ці святині було згодом покладено до церкви Пресвятої Богородиці (Десятинної). Цей перший кам'яний храм держави, побудований за Володимира Святославовича, був замислений як храм-пантеон, призначений для зібрання руських святинь. Напевно, св. Климентові було визначено один з віктарів цього храму, і, можна припустити, що й настінні розписи також відбивали події з життя святого. Тут же мала міститися і його ікона. Один з путівників по святих місцях Києва 1915 року повідомляє, що у відбудованій (Десятинній) церкві “заслуговує на увагу ікона грецького письма св. Климента, Папи Римського”.

Прославляння Климента в Києві домагалася, звичайно, Десятинна церква, оскільки вона була володаркою його мошей. “Слово на оновлення Десятинної церкви” (XII ст.) прямо присвячене Клименту, славлячи його як заступника, патрона всієї Руської землі. Київ, як твердилось у “Слові”, перевищує славою інші міста, тому що в ньому знаходяться моші цього святого. Кліриком Десятинної церкви було написано “Чудо св. Климента о отрочати”. У формі притчі про отрока тут проводиться ідея спасіння всього руського народу, яким опікується Климент, що прийшов з Риму через Корсунь до Києва.

Вшанування св. Климента як небесного патрона Києва підтверджує німецький хроніст Тітмар Мерзебурзький (XI ст.), який назвав Десятинну церкву церквою “мученика во Христі Папи Климента”.

1048 року з Франції до Києва прибувають Роже Шалонський та два інших єпископи — сватати дочку великого князя Ярослава, Ганну, майбутню королеву Франції. У так званій Псалтирі Одарльрика зберігся запис про те, що настоятель церкви св. Марії в Реймсі Одарльрик доручив Роже перевірити легенду про наявність у Києві мошей св. Климента, перевезених сюди з Корсуня. Роже Шалонський підтвердив ці відомості, зазначивши, що в Києві Климента глибоко шанують. Повернувшись, єпископ розпо-

відав, що сам бачив главу св. Климента, яку показував йому великий князь.

У Софійському соборі в Києві, побудованому в першій третині XI ст., знаходиться й найдавніше зображення св. Климента в мозаїці “Святительський чин”. На думку сучасної дослідниці Н. Нікітенко, поряд з Климентом не випадково вміщений Єпіфаній Кіпрський. Пам'ять святого великомученика святкувалася 12 травня, тоді ж, коли й освячення Десятинної церкви. Отже, в мозаїці собору, як і в давньоруській літературі, прославлялося одне з головних діянь Володимира з християнізації Русі — встановлення ним загальнонаціонального культу Климента.

Отож святий Климент став першим християнським патроном Києва, а його моші — найдавнішою святинею міста й Руської Церкви.

Про повсюдне вшанування св. Климента свідчить той факт, що в багатьох давньоруських містах — Новгороді, Пскові, Москві — створюються пишно оздоблені храми св. Климента. Деякі з них збереглися до наших днів.

Знаменита київська святиня має пряме відношення до одного з найважливіших політичних моментів давньоруської історії. Протягом кількох століть від часів заснування Руської митрополії всі руські митрополити наставлялися з Візантії, що давало змогу Константинополю активно впливати не лише на життя Церкви, а й на державну політику в цілому.

У 1146 році князь Ізяслав Мстиславович посідає Київський престол і вдається до другої в історії Руської Церкви спроби досягнення церковної незалежності Русі від Візантії, автокефалії Руської Церкви. Політична ситуація в Києві повторює ситуацію 1051 року, коли за Ярослава Мудрого на Київську кафедру було без санкції Константинополя посаджено першого митрополита з русичів Іларіона. Ізяслав також вирішує поставити на чолі Церкви митрополита-русича. Аби зважитися на такий крок, треба було бути людиною непересічною й мужньою. Не випадково В. Татишев дає князю таку характеристику: “Сей князь был честен и благоверен, славен в храбрости, о добром правлении и правосудии прилежал, не мог обиды чести своей терпеть».

Вибір великого князя випав на Кліма (Климента) Смолятича, визначного церковного діяча. Іпатіївський літопис (під 1147 р.) характеризує його як “книжника і філософа”, якого ще не було “в Руській землі”. Перший вітчизняний книжник, удостоєний літописом звання філософа. Богословська

ерудиція Кліма, знання ним грецької мови, володіння прийомами риторики, а також компетентність у питаннях церковного права змушують припустити, що він здобув освіту в одній з найвищих шкіл Візантії. Климент був автором багатьох творів, які, на жаль, не дійшли до наших днів. Збереглося лише “Послання” до єпископа Фоми, що, безперечно, належить йому. Вчення Кліма Смолятича покладено в основу філософії пантеїстичного раціоналізму — релігійно-філософської системи, що намагалася поєднати розум і віру, вбачаючи “богоподібність” людини в її розумі. Лише “розгляд” і “розуміння” тварного буття, знання природи речей, згідно з ученням мислителя, робить можливим пізнання Бога.

Ідеї філософа не були сприйняті офіційною Церквою, проте мали багатьох прихильників серед сучасних Климові книжників та філософів наступних поколінь. До його вчення, зокрема, зверталися Кирило Туровський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода.

Проти намірів Ізяслава виступили деякі єпископи, що трималися візантійської орієнтації, вони вимагали дотримання практики настановлення Київського митрополита за благословенням Константинопольського патріарха. Але на їхні протести не було зважено. Коли 1146 року на Київському Соборі єпископів постало питання про правомочність настановлення митрополитом Климента без згоди на те Константинополя, Чернігівський єпископ Онофрій звернув увагу на те, що Київ володіє мощами (главою) римського святого мученика, і благословення його цими мощами може замінити патріаршу хіротонію. “Онофрій же Черниговский рече: глава у нас есть св. Климента. Яко же ставят греци рукою святого Иоанна...”

Єпископи розумно розважили, що глава важливіша за руку, і Собор одностороннім неканонічним актом затвердив на святительській кафедрі Климента Смолятича. 27 липня 1147 року його було висвячено в Софійському соборі за допомогою глави св. Климента Римського. Символічно, що досягти цього Клименту Смолятичу допоміг його небесний патрон.

Таким чином, наявність стародавньої святині в Києві дала змогу Руській Церкві самостійно висвятити митрополита, як це робилося у Візантії іменем та мощами (рукою) Івана Хрестителя.

Проте доля Кліма залежала від боротьби за Київський престол між Ізяславом Мстиславовичем і Юрієм Долгоруким. Двічі Ізяс-

лав змушений був віддавати Київ і двічі його відвойовував. Разом з Ізяславом залишав Київ і Климент. Невдовзі після смерті Ізяслава (1154 р.) до Києва прибув митрополит, призначений Константинополем. Про дальшу долю Кліма нічого не відомо. Згідно з припущенням, він помер після 1164 року. На жаль, і сучасна Церква не згадує про Київського митрополита, а в Києві ви не знайдете ні пам'ятного знака, ані меморіального напису, присвяченого давньоруському мислителю.

А що ж давня київська святиня?

Сліди її загубилися після численних спустошень Києва від своїх і чужих. І з другої половини XIII ст. про мощі св. Климента ніде не згадується. Щоправда, сто років тому в одному з київських журналів повідомлялося про те, що главу Климента було перевезено до Франції, де вона зберігається в абатстві Отен у своєму колишньому срібному ковчезі. Проте ці відомості не викликають довіри.

У минулому сторіччі дослідники припускали, що ця святиня стала жертвою тієї таємної експропріації, яку широко практикували останні митрополити з греків. Після Климента на митрополичій кафедрі в Києві були тільки греки аж до XV ст. Невдовзі після нашестя Батия митрополити перенесли свою резиденцію з Києва у Володимир на Клязьмі, а відтак — до Москви.

Продовжуючи іменуватися “київськими”, вони мало жили в Києві, а якщо й відвідували його, то лише для того, аби вивезти цілі реліквії. Можливо, щоб забезпечити себе від повторення історії з Климом Смолятичем, святиню хтось із них вивіз до Москви. У московських храмах і сьогодні зберігається багато безіменних глав.

Що ж до святого покровителя Києва — Климента, то, як ми вже згадували, його давнє зображення можна побачити в головному вівтарі Софійського собору в композиції

“Святительський чин”, Отці Церкви зображені тут на повний зріст, у верхній частині композиції збереглася мозаїка XI ст. Багатство відтінків кольорів, чистота малюнка роблять “Святительський чин” шедевром давньоруського монументального живопису. Огорнутий золотим сяйвом, лик святого

Київ

Климента суворий та скорботний, права рука святого звернута до глядача у жесті благословення*.

* Текст подаємо за збіркою наукових праць “Католицький щорічник”, опублікованих видавничим домом Університету “Києво-Могилянська Академія”. — Київ, 1996.

Ольга Фіщук

РЕЛІКВІЇ СВЯТОГО КЛИМЕНТА У КИЄВІ

Серед численних святинь Києво-Печерської лаври є двадцять п'ять мироточивих голів. Щоправда, лише про одну з них в історії церкви є деякі відомості — це голова Папи Римського Климента. Про інші нічого не відомо, хоч це ніскільки не применшує їх значення і святості. Адже мироточиві моші — одне з найбільш яскравих і очевидних чудес православ'я: з мертвої, сухої кістки точиться миро, яке, до того ж, має здатність зцілювати тяжкі недуги людей, які з вірою, любов'ю і почуттям глибокого покаяння вдаються по допомогу до святих.

Святе миро, як засвідчують аналізи зразків, нещодавно проведені вченими, це високоочищені масла з великим вмістом протеїну, аналогів яким не існує в природі: точити їх може тільки живий організм.

1988 року, майже одразу після того, як держава вирішила передати монахам в оренду частину приміщень і церков Києво-Печерської лаври, одна з прибиральниць музею помітила на підлозі фондового сховища жирні плями. Жінка доповіла про це начальству. Як же здивувалися музейні працівники, коли, відчинивши шафу, де зберігалися місткості із святими главами, вони побачили, що посудини вщерть наповнені миром, яке вже переливається через край. І це після довгих років зберігання без будь-яких ексцесів: адже святі глави припинили мироточіння ще в 1919 році — за три роки до закриття Лаври.

Після цієї події музей передав Церкві усі мироточиві святині, і тепер вони зберігаються в одній із ніш у дальніх печерах. Вони лежать у великих металевих чашах і скляних блюдах, куди скапує живлюща рідина. Раз на тиждень монахи збирають її. Як правило, наточується чверть великої посудини. Щодня в дальніх печерах опів на першу дня служиться молебень з акафістом якомусь святому, піс-

ля чого віруючих помазують елеєм, змішаним із святим миром.

Як розповів отець Григорій, нині із всіх глав безперервно мироточить тільки глава святого Климента, з інших лише час від часу скапує по краплині.

Св. Климент народився у першому віці після Різдва Христового і був молодшим сином у сім'ї знатних римлян, що належали до давнього царського роду. Досягши повноліття, юнак прийняв християнську віру і став одним із найближчих учнів апостола Петра. За ревну службу Богові Петро вивів Климента в сан єпископа, а в 91 році святий вже очолював Римську Церкву. Незважаючи на жорстокі переслідування з боку язичницької влади, Папа Римський Климент навернув у віру багато людей. За це імператор Траян зіслав його в каменоломню неподалік від Херсонеса. (Ця місцевість нині знаходиться на околиці міста Севастополя в Криму).

Але й тут багато язичників приходило послухати проповідь св. Климента, а потім і хреститися. За рік у Херсонесі настільки зросла кількість християн, що вони побудували 75 церков. Довідавшись про це, Траян послав до св. Климента відомого своєю жорстокістю мучителя християн Авфідіана, щоб той змусив святого принести жертву ідолам. Після довгих мук Папа Климент залишився непорушно стійким у вірі. Тоді Авфідіан утопив святого в морі.

Після смерті Папи Климента віруючі довго благали Бога явити їм моші святого. Море розступилося, і люди, як по суші, змогли пройти до підводної печери, де упокоїлось тіло мученика. Так було протягом багатьох років у день пам'яті св. Климента.

Потім святиня довгий час залишалася недоступною. В IX віці на молитви багатьох священників і мирян в один із днів пам'яті рака (спеціальний гріб) з його мошами вийшла з води і була поміщена в одній із церков